

Розділ: юридична психологія

УДК 159.9 : 34 (075.8)

Особливості соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ
Сорока А. В., Помацалюк А. Р.

Дана стаття продовжує розкривати процес виконання експериментального дослідження запропонованої нами психодіагностичної програми дослідження розвитку ресоціалізації засуджених в період підготовки до звільнення та після звільнення з пенітенціарних установ [5,6,7]. Метою даного дослідження є вивчення учасників експериментальних груп та визначення особливостей показників базових переконань різних груп досліджуваних, що знаходяться у Харківському городському центрі реінтеграції бездомних громадян – перші шість місяців після звільнення із пенітенціарних установ.

Ключові слова: соціальна адаптація особистості, базові переконання особистості, психодіагностична програма, психокорекційна програма, психологічні розбіжності груп досліджуваних.

Данная статья продолжает раскрывать процесс выполнения экспериментального исследования предложенной нами психодиагностической программы исследования развития ресоциализации осужденных в период подготовки к освобождению и после освобождения с пенитенциарных учреждений [5,6,7]. Целью данного исследования является изучение участников экспериментальных групп и определения особенностей показателей базовых убеждений разных групп исследуемых, что находятся в Харьковском городском центре реинтеграции бездомных граждан – первые шесть месяцев после освобождения с пенитенциарных учреждений.

Ключевые слова: социальная адаптация личности, базовые убеждения личности, психодиагностическая программа, психокоррекционная программа, психологические расхождения групп исследуемых.

This article continues to expose the process of implementation of experimental research of offered by us psikhodiagnostichnoy program of research of development of resocializacii of zasudzhenikh in the period of preparation to liberation and after liberation from penitenciarnikh establishments [5,6,7]. The purpose of this research is a study of participants of experimental groups and determination of indexes of base persuasions of different groups probed, that are in to the Kharkiv gorodskomu center of redintegration of homeless citizens – the first six months after liberation from penitenciarnikh establishments.

Keywords: social adaptation of personality, base persuasions of personality, psikhodiagnostichna program, psikhokorekciyna program, psychological divergences of groups probed.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація особистості після звільнення із пенітенціарних установ є досить актуальною темою, особливо це важливо проводити для бездомних громадян в період перших шести місяців після звільнення з пенітенціарних установ, а це є не що інше, як профілактика злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у цій галузі знань показав, що вітчизняна психологія не володіє необхідними психодіагностичними та корекційними програмами які можуть виявляти, оцінювати, прогнозувати та підвищувати ефективність соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ.

Серед багатьох звільнених із пенітенціарних установ особистостей гострою залишається проблема адаптації до соціальних умов. Велику роль у соціальній адаптації особистості відіграє її психологічна готовність до життя у соціумі. Без психологічної підготовки на етапі перед звільненням та без психологічної підтримки на етапі після звільнення із пенітенціарних установ важко пристосуватися особистості до життя в сучасних соціальних умовах, «знайти себе» й відчутти себе повноцінним членом суспільства. Така психологічна допомога особистості дозволяє уникнути рецидивів правопорушень та сприяє їхньому особистісному розвитку.

У науковій літературі означена нами проблема вже розглядалась такими дослідниками як Леонт'єв А. М., Рубінштейн Л. М. Петровський А. В., та ін. Особливості змін особистості, пов'язані з умовами ув'язнення вивчали Лактіонов О.М., Снікеєв М.І., Синьов В. М., Крейдун Н. П., Бехтерев В.М. та ін. Дослідження міжособистісних особливостей адаптації колишніх ув'язнених, зокрема, розглядали такі дослідники, як Бабурін С.В., Алексеева Л.С., Сандомирський М.Е. та інші.

В узагальненому вигляді поняття “соціальна адаптація” можна визначити наступним чином: це процес взаємодії суб'єкта з соціальним середовищем, в ході якого узгоджуються вимоги й очікування його учасників. Найважливішим елементом цього процесу є узгодження самооцінок, домагань і можливостей суб'єкта з реаліями соціального середовища. Це узгодження включає в себе, по-перше, реальний рівень процесу - стан середовища і соціального суб'єкта на даний момент часу, і, по-друге, потенційний рівень - можливості, тенденції та закономірності розвитку як соціального середовища так і соціального суб'єкта. З вищесказаного випливає що, процес соціальної адаптації - це взаємоспрямований процес, тобто передбачає взаємний вплив соціального середовища і соціального суб'єкта один на одного [4].

Дана стаття продовжує розкривати процес виконання експериментального дослідження, запропонованої нами психодіагностичної програми дослідження розвитку ресоціалізації засуджених в період підготовки до звільнення з пенітенціарних установ [5; 6; 7].

В основу емпіричного дослідження покладено розроблену нами теоретичну модель процесу соціальної адаптації особистості, що включає три основні складові які виступають його показниками:

1. Сформована система відносин зі світом.
2. Соціально-психологічна зрілість особистості.
3. Професійна і кар'єрна орієнтація [6].

Діагностика виявляє й оцінює комплекс показників можливості адаптуватися до соціуму. Стан і динаміка показників характеризують можливість соціальної адаптації особистості.

В своєму емпіричному дослідженні ми додержувалися першої складової моделі – сформована система відносин особистості зі світом.

Метою даного дослідження є вивчення учасників експериментальних груп та визначення особливостей показників базових переконань різних груп досліджуваних, що знаходяться у Харківському городському центрі реінтеграції бездомних громадян перші шість місяців після звільнення із пенітенціарних установ.

Виклад основного матеріалу. За допомогою бесіди, спостереження за досліджуваними більш детально вивчалися учасники експериментальних груп. Цей метод є одним із міждисциплінарних методів в соціальних науках і може застосовуватися не тільки як допоміжний метод обробки даних, отриманих за допомогою інших методів, або в комплексі з іншими методами, але також може застосовуватися і як самостійний метод дослідження. В даному випадку бесіди, включене спостереження за досліджуваними використовується з метою більш детального вивчення учасників експериментальних груп. Визначення середнього віку досліджуваних – учасників експериментальних груп та виявлення переважаючих експериментальних груп засуджених за типом злочину відповідно до змісту статей ККУ. Вибірка досліджуваних складала загальною кількістю – 100 осіб чоловічої статі. У процесі проведення першого етапу експериментального дослідження нами було виявлено, що не всі досліджувані охоче погоджувалися на тестування, навіть свідомо отримавши запевнення про конфіденційність отриманої інформації. Особливо це було помітно при роботі з такою віковою категорією засуджених старших 45 років, багато хто з них відмовлялися брати участь у тестуванні посилаючись на те, що вони «життя прожили» і їм це не дуже потрібно. Багато досліджуваних, на жаль, до цих пір не розуміють різниці між психологом і психіатром. Для них ситуація тестування асоціюється виключно з процедурою судово-психіатричної експертизи, тобто з визначенням психічного здоров'я чи не здоров'я. Були випадки відмови і з інших причин, наприклад за станом здоров'я та інші (поганий зір і тому вони не можуть прочитати питання анкети, а також через не вміння читати взагалі). Описані труднощі були частково подолані за допомогою роз'яснювальної бесіди. В результаті проведеної нами роботи вибірка досліджуваних складала загальною кількістю – 100 осіб чоловічої статі. За етичними нормами кожному досліджуваному було визначено відповідний код за кожним номером дослідження. З метою аналізу чинника стійкості кримінальної поведінки, вибірку було поділено на дві групи досліджуваних за віковими показниками та критерієм типу скоєного злочину із Харківського городського центру реінтеграції бездомних громадян. Перша група досліджуваних – 50 чоловік, це молоді люди середній вік яких складає 35 років, що скоювали раніше непродумані, часто імпульсивні, зовні мотивовані злочини, переважно корисно - насильницького типу. Друга група досліджуваних – 50 чоловік, це досліджувані, середній вік яких складає 49 років, здійснювали раніше хорошо продумані, глибоко мотивовані злочини де переважно домінує насильницький тип.

Виходячи з аналізу показників частоти і типів злочинів досліджуваних осіб ми можемо виділити дві переважаючих експериментальні групи досліджуваних, розподілених нами, за типом злочину відповідно до змісту статей ККУ та віддзеркалення психологічної специфіки цих типів засуджених, до них відносяться:

1) корисно-насильницький тип – злочини проти власності (статті 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 198, ККУ), пов'язані з посяганням на чуже майно, або використанням чужих прибутків поєднаних з насильством (крадіжка, грабіж, шахрайство та інші);

2) насильницький тип – злочини проти життя та здоров'я особи (статті 115, 116, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 152, 153, 187, 289 ККУ), говорячи про психологічну специфіку даного типу засуджених їх можна назвати як імпульсивно-агресивні злочинці (умисне вбивство, група засуджених за нанесення умисне тяжке, середньої тяжкості і легке тілесне ушкодження, злочини скоєні на підґрунті статевої свободи та недоторканості особи, розбій та інші).

Співвідношення кількості досліджуваних і типу злочину у групах наочно відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Співвідношення кількості засуджених і типу злочину у групах досліджуваних

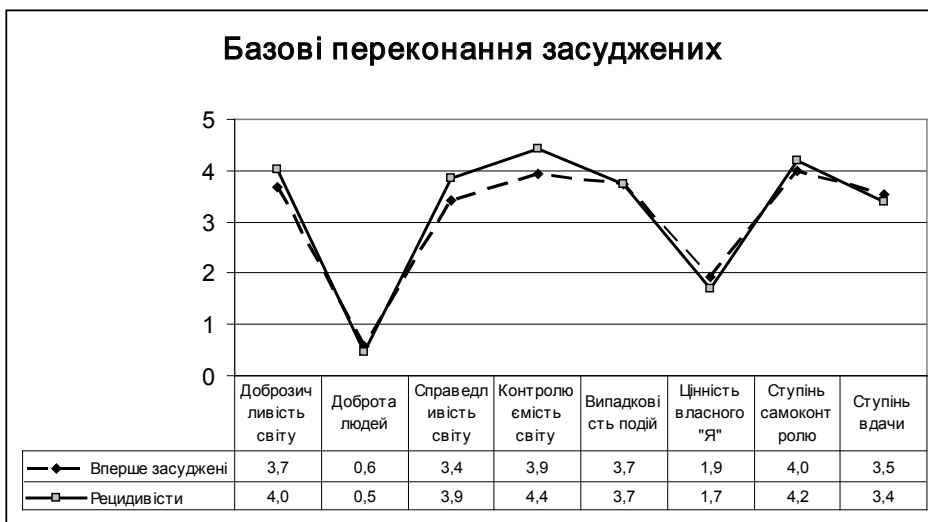
Групи досліджуваних	Тип злочину		
	Корисно -насильницький	Насильницький	Середній вік досліджуваних
Перша група досліджуваних	50		35 років
Друга група досліджуваних		50	49 років

Як видно із таблиці 1 у середовищі досліджуваних першої групи складає – 50 чоловік, середній вік 35 років у минулому вперше засуджених за корисно-насильницькі злочини. Друга група складає – 50 чоловік, середній вік 49 років у минулому неодноразово засуджених за насильницькі злочини.

Мотив таких злочинів може бути пов'язаний також з нинішнім розвитком ринкових відносин та рівнем розвитку соціально-політичних умов у нашій країні. Молоді люди мають бажання отримати «все відразу не особливо напружуючись» та і є з кого брати «приклад» - про це дуже багато говориться у засобах масової інформації.

Якщо зробити невеликий висновок щодо результатів, отриманих у ході проведення бесіди, спостереження за досліджуваними, то можна визначити загальний образ особистості яка у силу житєвих обставин знаходиться у Харківському городському центрі реінтеграції бездомних громадян. Перша група досліджуваних – молоді люди середній вік яких складає 35 років, що скоювали раніше непродумані, часто імпульсивні, зовні мотивовані злочини, переважно корисно - насильницького типу. Друга група досліджуваних це особи, середній вік яких складає 49 років, здійснювали раніше хорошо продумані, глибоко мотивовані злочини де переважно домінує насильницький тип. Але метою нашого дослідження не є пояснення причин виявлених відмінностей між цими групами засуджених, тому не зупиняючись на цьому, перейдемо до подальшого розгляду аналізу і інтерпретації використання нами психодіагностичних методик.

За допомогою методики Р. Янов-Бульмана, особистісного опитувальника «Шкали базових переконань» нами визначена когнітивна концепція базових переконань особистості. У відповідності до цієї концепції однією із базових відчуттів нормальної людини є здорове відчуття безпеки. Визначена перевірка значущості розбіжностей у базових переконаннях між групами досліджуваних за критерієм Колмогорова -Смірнова.

Малюнок 1. Показники базових переконань груп засуджених

Аналіз базових переконань груп засуджених наочно відображено на малюнку 1. Особистісний опитувальник «Шкали базових переконань» Р. Янов-Бульмана розроблений на основі концепції автора, згідно якої одним з базових відчуттів нормальної людини є здорове відчуття безпеки. Воно засновано на трьох категоріях базових переконань, які складають ядро нашого суб'єктивного світу:

1. Віра в те, що в світі більше добра, ніж зла. В цю категорію входить відношення до навколишнього світу взагалі та відношення до людей.

2. Переконання, що світ наповнений смыслом. Зазвичай люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і підкоряються законам справедливості.

3. Переконання в цінності власного «Я». Тут основне значення мають три аспекти: «Я гарна людина» (самоцінність), «Я правильно поведуюся» (контроль) і оцінка власної вдачі.

На основі цих трьох категорій Р. Янов-Бульман розробила 8 шкал базових переконань. Базові переконання зазнають серйозних змін під впливом перенесених особистістю травматичних подій, тому вони відрізняються у людей, які перенесли, або не зустрічалися в своєму житті з сильним негативним досвідом.

В нормі показники за всіма шкалами тесту мають бути вище середини, тобто не менш ніж 3,5 бала. Як бачимо з малюнку 1, у всіх досліджуваних сильно знижені переконання у доброті людей (майже до нуля), у цінності власного «Я» (менше 2-х балів), що свідчить про підрив двох основних категорій нормальної картини світу – віри в те, що в світі більше добра і в цінність свого існування. Ще один показник треба оцінювати, як пише автор, протилежним (реверсним) чином – це шкала «випадковість подій». Якщо людина сприймає світ як «випадковий», тоді в неї підривається третя категорія нормальної картини світу – віра в те, що світ сповнений смыслом. Тому чим більше балів набирає досліджуваний за цією категорією – тим гірше, тим більше він втрачає віру в осмисленість світу. Досліджувані за шкалою «випадковість подій» набрали в середньому 3,7 балів, реверсним значенням до цього значенням буде – 2,3 бали, тобто осмисленість світу у них теж не доходить до нормативних 3,5 балів, вона знижена.

Співставлення груп досліджуваних свідчить, що за певними шкалами, картина світу другої групи краще, ніж першої групи досліджуваних (шкали «доброчливість світу», «справедливість світу», «контроль світу»), але за іншими шкалами картина світу першої групи

досліджуваних має кращі характеристики – «доброта людей», «цінність власного Я», «ступінь вдачі». Для перевірки значущості цих розбіжностей був використаний критерій Колмогорова-Смірнова.

За трьома шкалами були визначено значущі розбіжності між досліджуваними групами: «справедливість світу» ($p < 0,025$), «контроль світу» ($p < 0,05$) та «випадковість подій» ($p < 0,01$). За шкалами «справедливість світу», «контроль світу» розбіжності чітко видні на графіку (Див. мал. 1), де досліджувані другої групи демонструють більш позитивні переконання щодо існування справедливості і можливості зі свого боку в чомусь контролювати світ.

Висновки. В результаті проведеного емпіричного дослідження (вибірка складає 100 осіб чоловічої статі) нами виявлено, що:

А) у результаті проведення бесіди, спостереження за досліджуваними, можна визначити загальний образ особистості яка у силу житєвих обставин знаходиться у Харківському городському центру реінтеграції бездомних громадян. Перша група досліджуваних – молоді люди середній вік яких складає 35 років, що скоювали раніше непродумані, часто імпульсивні, зовні мотивовані злочини, переважно корисно - насильницького типу. Друга група досліджуваних це особи, середній вік яких складає 49 років, здійснювали раніше хорошо продумані, глибоко мотивовані злочини де переважно домінує насильницький тип;

Б) інтерпретація і аналіз даних за групами типу злочину відповідно до змісту статей ККУ, дало можливість розділити переважаючі експериментальні групи засуджених. Нами виявлено, а також було зроблено акцент на частоту і типи злочинів, відповідно до змісту статей кримінального кодексу України (ККУ) за які були засуджені представники експериментальних груп;

В) до двох переважаючих експериментальних груп досліджуваних відносяться:

1) корисно-насильницький тип – злочини проти власності (статті 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 198, ККУ), пов'язані з посяганням на чуже майно, або використанням чужих предметів поєднаних з насильством (крадіжка, грабіж, шахрайство та інші);

2) насильницький тип – злочини проти життя та здоров'я особи (статті 115, 116, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 152, 153, 187, 289 ККУ), говорячи про психологічну специфіку даного типу у минулому засуджених їх можна назвати як імпульсивно-агресивні злочинці (умисне вбивство, група засуджених за нанесення умисне тяжке, середньої тяжкості і легке тілесне ушкодження, злочини скоєні на підґрунті статевої свободи та недоторканості особи, розбій та інші);

Г) за допомогою особистісного опитувальника «Шкали базових переконань» Р. Янов-Бульмана, нами визначена когнітивна концепція базових переконань особистості. У відповідності до цієї концепції визначено, що:

– у досліджуваних двох груп незалежно від віку, або від кримінальної спрямованості особистості, спостерігається сильна зневіра у доброті людей (майже до нуля) і у цінності власного «Я» (майже до одиниці з шести можливих балів). А це, в свою чергу, є точкою ризику повторення прецедентів антисоціальної поведінки;

– за трьома шкалами були доведені значимі розбіжності між групами: «справедливість світу», «контроль світу» та «випадковість подій». За шкалами «справедливість світу», «контроль світу» розбіжності чітко видні на графіку (Див. мал. 1), де рецидивісти демонструють більш позитивні переконання щодо існування справедливості і можливості зі свого боку в чомусь контролювати світ;

– у своїх базових переконаннях у минулому рецидивісти найбільше відрізняються від першої групи досліджуваних які вірять у випадковість світу, що може спонукати їх до скоєння повторних злочинів з метою різко змінити своє становище на краще (адже у «випадковому» світі все можливо).

Щодо перспектив наших подальших досліджень ми плануємо розширити кількість використаних методик дослідження, а також розробка та використання психокорекційної програми дослідження.

Literatura

1. Laktionov O. M., Krejdun N. P., Soroka A. V., Skokov S. I. Osnovi penitenciamoi psihologii: Navchal'nij posibnik dlja vuziv. – H.: HNU imeni V. N. Karazina, 2007–150c.
2. Robocha kniga penitenciamogo psihologa. Pid zagal'noju redakciju V. M. Sin'ova, V. S. Medvedeva. – K.: «MP Lesja», 2000. – 224s.
3. Sin'ov V.M., Radov G.O., Krivusha V.I., Beca O.V. Pedagogichni osnovi resocializacii zlochinciv. – K.: MP «Lesja», 1997. – 272 s.
4. Sandomirskij M.E. Psihicheskaja adaptacija v uslovijah penitenciamogo stressa i lichnostno-tipologicheskie osobennosti osuzhdjonnyh. – Ufa: “Zdravoohranenie Bashkortostana”, 2001. – 88 s.;
5. Soroka A. V. Juridicheskaja psihologija. Kratkij kurs: Uchebno – metodicheskoe posobie – Har'kov – 2010. – 120s.
6. Soroka A. V. Psihodiagnostichna programa doslidzhennja rozvitku resocializacii zasudzenih u period pidgotovki do zvil'nennja z penitenciamih ustanov. Visnik HNU № 937 Serija: «Psihologija». Vipusk 45. Harkiv. 2011. – S. 268-271.
7. Soroka A. V. Psihologichni osoblivosti riznih tipiv kriminal'nih grup zasudzenih. Naukovo-praktichnij osvitt' o- metodichnij zhurnal. Praktichna psihologija ta social'na robota № 6. Kiiv. – 2012. S. 45-51.